

TÁRSASÁGI HÍREK

TURÓCZI-TROSTLER JÓZSEF EMLÉKEZETE*

Az Irodalomtörténeti Közlemények 1975–1985 közötti tíz évfolyamának mutatóiban Turóczi-Trostler József neve mintegy ötvenszer fordul elő. Azt lehetne gondolni, hogy ugyanannyiszor idézik is valamelyik tanulmányát, de nem egészen így van: nemritkán már történeti személyként, például a Független Szemle munkatársaként, vagy az Irodalomtudományi Intézet igazgatótanácsának tagjaként kerül elő a neve. Egy kerek évtized hat-hétezer lapján az 50 nem valami magas szám; különösen ha tudjuk, hogy 1960 végéig megjelent műveinek bibliográfiája 45 apró betűs lapra terjed, és ha tekintetbe vesszük, hogy az irodalomtörténészek idősebb generációja még személy szerint ismerte, vagy legalábbis ismerhette.

Az, amit mostanában idéznek tőle, nagyjából elég jól körvonalazható, és a kutatások múltjának és jelenének szempontjából igencsak tanulságos. Turóczi-Trostler József kétkötetes tanulmánygyűjteményének jóvoltából nagyjából ismertnek vehető életművéből először is az kerül szóba, ami a XVI–XVII. század fordulójára vonatkozik belőle, s talán még inkább a „Keresztény Seneca” című tanulmány; ezen túl Faludi-kutatásai élnek, s Petőfivel kapcsolatban kerül még elő a neve.

A számadat láttán arra kell gondolnunk, hogy Turóczi-Trostler József mostanában nem tartozik a sokat forgatott szerzők közé. Ha pedig a tárgyköröket nézzük, amelyekben mégis használják eredményeit, arra következtethetünk, hogy az utóbbi évtizedek kutatói gazdag életművének csak egy részével foglalkoznak behatóan. Érdekel tehát bennünket a késő humanizmus és a manierizmus nagy válságkorszaka, s hasonlóképp érdekel egy másik tipikusan átmeneti kor, amit későbarokknak és rokokónak hívnak. Igaz ugyan, hogy Turóczi-Trostler József a második világháború előtt és után számos kitűnő tanulmányt írt e két időszakról, de hangsúlyoznom kell, hogy egész irodalmi termése jóval gazdagabb a ma általában idézettnél, mert időben a XVI. század elejétől legalább Petőfiig terjed, s a teljes életműnek ma felhasznált része, mondhatni töredéke, távolról sem azonos azzal, amit a száz éve született tudós eredményként vagy továbbfejlesztendő gondolatként ránk hagyott.

* Az 1988. szeptember 29-én, Turóczi-Trostler József születésének 100. évfordulóján rendezett emlékülésen elhangzott előadás.

Tudományos munkásságának egy tekintélyes hányada benyomá-
som szerint azért nem él és hat értékének megfelelően, mert manap-
ság, sőt az utóbbi évtizedekben, alig vagy nagyon keveset foglalko-
zunk tárgy- és motívumtörténettel, melyet pedig Turóczy-Trostler
József a 20-as évektől kezdve a pozitívizmus hagyományának meg-
felelően példamutatóan művelt. Idevágó dolgozatait talán fel sem kell
részletesen sorolnom, mert ugyan ki nem ismeri pl. „A tótágot álló
világ”, a „János pap országa” című tanulmányait. Magyar irodalom-
történeti kutatásainak irányairól szólva arra kell inkább felhívnom a
figyelmet, hogy a korán elhunyt és nála mindössze egy évvel fiatalabb
Király Györgyön kívül senki nem járt olyan biztosan az irodalom és a
folklor határmezsgyéjén, mint ő; korábban is egyedül Katona Lajos,
aki annak idején Király Györgyöt útjára indította.

Turóczy-Trostler József Király Györgyről 1922-ben írott megemlé-
kezésében van néhány gondolat, ami vallomásnak hat, alighanem
önéletrajzi jellegű. A Nyugat Király György emlékszámban megjelent
cikkének címe az eredeti helyen „Egy fejezet a magyar irodalomtör-
téneti kutatás történetéből”; tanulmánykötetében a mottó abból az
ismertetésből való, amit ő maga írt a Magyar Nyelvőrbe Király György
„A magyar ősköltészet” című könyvéről: „Lessing fontosabbnak tar-
totta az igazsághoz vezető utat, az érte folytatott küzdelmet a kész
igazságnál. Király György Lessing magyar családjába tartozik . . .”
Magában a cikkben szó esik a tárgy- és motívumtörténetről, elhangzik
az a kijelentés, hogy „biztos forrásismeret és adattudás nélkül nincsen
igazi filológia”, nyomatékos hangsúlyt kap Király György „tájékozó-
dásának sokoldalúsága”. Talán legfontosabb azonban tudóstársának
fejlődésrajza, már ahogyan Turóczy-Trostler látta. „Király egyetemi
évei Közép-Európa s benne Magyarország szellemi életének háború
előtti, minden látszat ellenére is utolsó optimisztikusan színezett ko-
rába esnek. Új diszciplínák keletkeznek, a megállapodott pozitívizmus
s újjáéledő idealizmus küzdelmének döntő fázisához ér, Hegel Phäno-
menologie-jének új kiadásával (1909) egy időben jelenik meg tanítvá-
nyának, Benedetto Crocenak főműve, . . . pár évvel később hagyta el a
sajtót Dilthey Hegel-töredéke s a „Das Erlebnis und die Dichtung”-ja.
Ezekben az években indul német közvetítéssel útjára Bergson intuitív
filozófiája”, s erre az időre esik „a Nyugat hőskora”.

Király György utolsó cikke a Nyugat 1922. április 1-ji számában
jelent meg, Turóczy-Trostler első cikke ugyanott 1911-ben, éppen
disszertációja megjelenésének évében; 1912-től 1944-ig állandó mun-
katársa lett a Pester Lloydnak, a szakadatlan irodalmi munkásság
mellett kritikákat írt, lefordította Thomas Mann Zauberberg-jét,
Goethe Dichtung und Wahrheit-jét, százzszámra ontotta a lexikoncik-
keket. 1913-ban még így ajánlotta egyik cikkét a szakma akkori nagy
tekintélyének: „Méltóságos Dr Heinrich Gusztáv akadémiai főtítkár

Úrnak mély tisztelettel”; a Magyar Irodalom – világirodalom két kötetének névmutatóiban azonban egyszer fordul elő Heinrich Gusztáv neve, Bleyer Jakabé mindössze kétszer. Azt a változást ugyanis, amit Turóczi-Trostler Király Györgyről írott cikkében felvázolt, maga is végigcsinálta. Egy évvel a Király-nekrológ után jelent meg egy Tóth Árpádnak ajánlott füzet „Újabb irányok a német irodalomtörténeti kutatásban” címmel, amelyben még világosabban beszél az új irányzatról, s annak a „megállapodott pozitívizmus s újjáéledő idealizmus küzdelmének” terméke 1927-ben megjelent tanulmány a „Mesenyomok a XVIII. század magyar irodalmában”, melynek alcíme így hangzik: „A racionalizmus és az irracionálizmus küzdelméhez”.

Turóczi-Trostler József a magyar irodalomtörténet kutatójaként pozitívizmuson iskolázott filológusnak indult, de filológián idővel „magasabbrendű, a költői alkotás mélységeihez vezető elemző méltóságot, az irodalom s nyelvtörténet kettős tartományát áthidaló kultúrát, tudományt, osztatlan filológiát” értett. Műveltsége a német orientáció jegyeit viselte magán, a francia a második helyet foglalta el nála, amiben az első világháború előtti korszaknak még a XVIII. századból származó magyarországi viszonyai nyilvánulnak meg. A latin nyelvtudás az akkori iskolarendszerben abszolút természetes volt. Ez tette lehetővé számára, hogy a római klasszikusoktól az egyházatyákon át a középlatin és a humanista irodalomig minden jelentős műről első kézből szerezzen tudomást, és hogy megbízhatóan nyilatkozhatson Erasmusról, Melanchthonról, Beatus Rhenanusról és Aventinusról, vagy az általa felfedezett magyarországi késő-humanista politikai íróról, Schödel Mártonról, egy luxemburgi jezsuita latin regényéről és annak magyar fordításáról (Keresztény Herkules).

Irodalomtörténeti tanulmányait valóban a „minden társadalomtudománnyal” érintkező, „osztatlan filológia” jegyében írta, melybe tudományos (tudománytörténeti) művek éppúgy belefértek, mint a magas vagy a népszerű, a kalendáriumi irodalom. Témáit mindig az európai irodalom összefüggésében tárgyalta, és minthogy az ő ifjúságának évei „Magyarország szellemi életének háború előtti, minden látszat ellenére is utolsó optimisztikusan színezett korába” estek, nyoma sincsen benne a magyar kulturális elmaradottság érzetének, noha sokat írt „a magyar irodalom európaizálódásának” igen lassú folyamatáról, amelyet a laicizálódás elhúzódásával, mai terminológiával a polgári fejlődés megrekedésével magyarázott, s mint az „utolsó optimisztikusan színezett” kor szülöttének, eszébe sem jutott, hogy a magyarországi fejlődést netán igazolni, magyarázatni kell.

A legszélesebb európai háttérbe állított magyar irodalmi témáit nem a külföldnek, netán a magyar irodalom megértésére írta, hanem hazai használatra szánta, mert a külföldi kapcsolatok feltárása nélkül

egész munkásságát eleve értelmetlennek tartotta volna. Pontosan tudta például, hogy a XVII. századi magyar viszonyok nem sarkallták további munkára a hazatérő peregrinánsokat, és tényként jegyezte meg, hogy Apáti Miklós, a legkiválóbb magyar kartézianus a Vita triumphans amszterdami megjelenése után (1688) „írni már keveset ír, csupa épületes, alkalmi munkát, de — egy vigasztaló levelet kivéve — ez is kéziratban marad”, Christian Thomasius és az erdélyi Rhégeni Mihály vitájának ismertetése után befejezésül azt írja, hogy a magyar tudós „tervekkel és programokkal jött haza. . . . De aztán, mint annyi őst és utódját, őt is elnémítja a környezetének közömbösége és visszhangtalansága.” Azt hiszem, mindezt azért tehetta, mert kutatásai alapján mélységesen meggyőződött róla, hogy Magyarország z ő idejében már „belépett” az európai irodalomba.

Életművében újból és újból visszatérő téma a magyarokról külföldön alkotott képzetek vizsgálata. Nagyon jól tudta, hogy a kérdésnek több oldala van: van először is történeti aspektusa, vagyis a história seményeitől meghatározott és emiatt állandóan módosuló kép, melyet azonban egyazon időszakban sem egyformán fogalmaztak meg (barátok vagy ellenségek), és amelyről különböző nézeteket váltottak idehaza is (műveltségi rétegek, érdekek és szellemi irányzatok szerint). Minden ítélet tele van továbbá megkövesedett rekvizitumokkal, közhelyekkel és újabb jelszavakkal. Turóczi-Trostler Józsefnek maradandó érdemei vannak a téma tárgytörténeti felfedezésében, az anyag összegyűjtésében, rendszerezésében és a sztereotípiák történeti hátterének tisztázásában. Ez a tárgykör különben az, amelyben folytatói és gondolatainak továbbfejlesztői akadtak (pl. Magyarország Európa védőbástyája, Magyarország a kereszténység ellensége), de mint már szóba hoztam, elég kevésre jutottunk a tárgy- és motívumtörténetben, noha ennek saját munkásságában valóban nagy teret és kiemelkedő jelentőséget tulajdonított. Ez az, ami valóban a legnehezebben folytatható, mert az egyetemes filológia értelmében vett sokoldalú olvasottság és szakirodalmi tájékozottság, természettől adott tudásszomj és szorgalom kívántatik hozzá.

Úgy érzem azonban, hogy az utóbbi években legalábbis előkészületekről lehet hallani, főként a régebbi magyar irodalomban, amelyet közelebbről ismerek. Sajnálatos, hogy az emblematika és az irodalom kapcsolatáról magyar szerzőtől nem jelent meg valóban színvonalas cikk, bár a téma létezése már Turóczi-Trostler munkáiból is kiolvasható; elgondolkodtató, hogy az európai toposz-kutatás, amely a most ünnepeelt tudós nyomán, a magyar irodalomtudomány kontinuitásának jegyében, az általános európai divattal egy időben megindulhatott volna, éppen hogy csak megmutatkozott. Ugyanakkor a népszerű irodalom problematikája az újabb társadalomtörténeti szempontú kutatásoknak köszönhetően világosabban fogalmazódott meg, és ma

már, egyes jelek szerint a poétika- és retorikatörténettől is támogatva, reménykeltően kezdenek egyesek foglalkozni a magyarországi, magyar és német nyelvű naptárak szépirodalmi jellegű toldalékainak rendszeres kutatásával: azzal az anyaggal tehát, amelyből Turóczy-Trostler József: „A mese felfedezése és a magyar mese a XVIII. században” című tanulmányát írta, és remény van rá, hogy magyar nyelvű regényrészletek, eddig számon nem tartott ezópusi mesék, apophthegmák és anekdoták tucatjai kerülnek majd elő a közelebbi jövőben, mégpedig az általa elengedhetetlen európai háttér ismeretében, és az ő nyomdokait követve kerül sor talán egyszer a magyarországi latin regények feldolgozására.

Sokat köszönhetünk Turóczy-Trostler kutatásainak nemegyszer olyankor is, amikor nevét ki se mondjuk már, mert megállapításai általánosan elismertté váltak, és csak műveinek alapos ismerői tudják, hol az ősforrás. Ő írta le először, Beatus Rhenanusra hivatkozva, hogy „a magyar nyelvet írni kezdik”, ő foglalkozott először a magyarországi politikai irodalom néhány kiemelkedő termékével, ő fedezett fel korábban fel nem ismert irodalmi formákat és motívumokat, melyeknek most is csak az ő gondolkodását és bámulatos anyagismeretét követve, az európai összefüggések feltárásával lehet itthon nevet adni, történeti funkciót kijelölni.

Turóczy-Trostler József személyével, kapcsolataival, gondolkodásának irányával biztosan foglalkozik még a tudománytörténet. A részletes, egész életművét mérlegelő értékelés talán vártnál fog magára, de műveltségét, kétségbe nem vonható kutatási eredményeit és sokoldalú munkásságának egyre inkább kibontakozó hatását, sőt a továbbfejlesztésre tett kísérleteket is biztosan méltányolni fogja majd az utókor.

TARNAI ANDOR

SÓTÉR ISTVÁN (1913–1988)

Távozásával befejezett és jelentős életművet hagyott maga után, ha egyáltalán lehetséges a teljesség igényét és a befejezettség tényét egy ilyen szomorú alkalomból így megfogalmazni. Mégsem kegyeletes formula csupán és vigasztalás az ilyen kijelentés az ő esetében, hiszen egész élete a harmónia, a kutatásai során oly sokat emlegetett „súlyegyen” keresése és kiküzdésének folyamata volt. Erre való hajlandósága személyiségében rejlett, szemléletének integratív erejében, a mindenfajta szélsőségeségtől való tapintatos, ám mindenkor határozott tartózkodásban. Pedig az idő ellene, sok vonatkozásban a tehetség